

De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838): de natievormende functionaliteit van historiografische mythen

VÉRONIQUE LAMBERT

Over natie vormingsprocessen en het spanningsveld tussen feit en fictie

De studie van natievorming en nationalisme is zeer populair. Het onderwerp beroert onderzoekers uit verschillende disciplines, zoals de sociologie, de socio-biologie, de filosofie, de politicologie, de antropologie en de geschiedenis. In een onlangs verschenen artikel stelde de historicus Tom de Meester terecht dat 'de recente *boom* van wetenschappelijke literatuur over nationalisme en natievorming, en de wildgroei van theorieën die daarmee gepaard gaat, jammer genoeg resulteert in een ongebreidelde conceptuele chaos'¹. Het is niet de bedoeling hier dieper in te gaan op de hedendaagse debatten omtrent naties en nationalisme². Wel wil ik één specifiek aspect belichten dat in de theorieën van de verschillende scholen aan bod komt. De theoretici kennen aan de natie immers ook een culturele dimensie toe. De natie streeft naar een eenheidscultuur die zich in de eerste plaats uit in een nationale taal, maar ook in nationale mythen, vieringen, liederen, vlaggen, symbolen en dergelijke meer. De natie is immers niet zichtbaar, ze is een 'imagined community', een verbeelde gemeenschap³. Ze krijgt een concrete gestalte door middel van symbolen en rituelen; ze zoekt haar legitimatie in zogenaamde nationale mythen. In dit artikel wil ik voornamelijk de rol van de mythe als natievormende factor belichten en meer bepaald die van de Vlaamse nationale mythe bij uitstek, de Guldensporenslag van 11 juli 1302. Ik zal proberen aan te tonen dat het nationale karakter van het Frans-Vlaamse conflict pas na de Guldensporenslag tot stand kwam en trachten te verduidelijken op welke manier de overlevering in de historiografie ertoe bijgedragen heeft dat deze veldslag nu nog steeds als hét symbool van de Vlaamse identiteit naar voor geschoven wordt.

Nationaliteit veronderstelt het delen van een gemeenschappelijk historisch en cultureel erfgoed en hiervan maken de historiografische mythen het belangrijkste deel uit. Mensen zoeken elementen in het verleden om het heden te verklaren of te legitimeren. Soms gaat het om één bepaald aspect of gebeurtenis uit het verleden, vaak betreft het een fictief verleden. De uiteindelijke bedoeling is steeds om continuïteit tussen

1 T. de Meester, 'De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XX VII (1997) 474.

2 Overzichten van concepten en theorieën over naties en nationalisme zijn te vinden in A. D. Smith, *Theories of nationalism* (Londen, 1983); J. G. Kellas, *The politics of nationalism and ethnicity* (Londen, 1991); P. Alter, *Nationalism* (Londen, 1994); J. Hutchinson, A. D. Smith, *Nationalism* (Oxford, 1994).

3 B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Cambridge, 1983) 5-6.

verleden en heden aan te tonen. Wanneer deze niet bestaat, wordt ze gecreëerd; wanneer de traditie niet voorhanden is, wordt ze uitgevonden. De Britse historicus Eric Hobsbawm lanceerde hiertoe de term 'invented tradition': een praktijk of een geheel van praktijken, die volgens een vast stramen van al dan niet geëxpliciteerde regels verloopt en erop gericht is bepaalde normen en waarden ingang te doen vinden door zichzelf steeds te herhalen en zo continuïteit met het verleden te suggereren⁴. Dit proces van 'invention of tradition' wordt toegepast op verschillende vlakken en vooral op het nationalisme of het creëren van een nationaal gevoel. De natie zoekt haar legitimatie nooit in het heden, maar altijd in het verleden. De tradities, al dan niet 'uitgevonden', worden veruiterlijkt door officiële symbolen, ceremonieën en feesten, die een belangrijke rol spelen in de vorming van het nationaal bewustzijn. De mythen legitimeren het bestaan van de natie, de rites versterken het saamhorigheidsgevoel tussen de leden.

Dat de etnische of nationale tradities volledig of gedeeltelijk fictief en historisch onjuist zijn, is irrelevant vanuit het standpunt van de groep omdat deze mythen voor het betrokken volk een grotere actualiteitswaarde hebben dan de historische werkelijkheid. De fictie is belangrijker dan de feiten, de manier waarop men het verleden ziet, primeert op de historische werkelijkheid⁵. De subjectieve visie op het verleden ondersteunt het etnisch of nationaal bewustzijn of versterkt het. De aanwezigheid van dergelijke mythen in het collectief historisch geheugen van een volk is een indicator voor het groeiend etnisch of nationaal bewustzijn van dat volk. Reeds in 1882 stelde Ernest Renan dat

L'oubli et je dirai même l'erreur historique sont un facteur essentiel de la formation d'une nation et c'est ainsi que le progrès des études historiques est souvent pour la nationalité un danger⁶.

Met andere woorden: aantonen dat de Guldensporenslag geen Vlaamse nationale strijd was, zal mij in diskrediet brengen bij de Vlaamse nationalisten. Toch zal het niet verhinderen dat de gebeurtenis in het collectieve historische geheugen van de Vlamingen zal ingeprent blijven als 'Vlaanderens vrijheidsoorlog'. Het ligt trouwens niet in mijn bedoeling exclusief de demythologiserende toer op te gaan. Dat hebben anderen reeds vóór mij gedaan en het heeft hen de nodige kritiek opgeleverd⁷. Een

4 E. Hobsbawm, 'Inventing traditions', in: E. Hobsbawm, T. Ranger, ed., *The invention of tradition* (Cambridge, 1983) 1-14. Deze vrij negatieve visie op de historische waarde van tradities wordt genuanceerd door A. D. Smith, *The ethnic origins of nations* (Oxford, 1989) 177-179; *Idem*, 'The myth of the 'modern nation' and the myths of nations', *Ethnic and racial studies*, XI (1988) 1-2; W. Connor, *Ethnonationalism. The quest for understanding* (Princeton, 1994) 140.

5 D. L. Horowitz, *Ethnic groups in conflict* (Berkeley, 1985) 239.

6 E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation* (Parijs, 1882) 3.

7 Ik verwijs hier uiteraard naar A. Morelli, ed., *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie* (Brussel, 1995); Nederlandstalige editie: *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem, 1996). De bijdrage over de Guldensporenslag is van de hand van J. Tollebeek, 'La Bataille des Eperons d'Or. Le culte de 1302 et la lutte flamande', 205-218; 'De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd', 191-202. In verband met de kritiek op *Les grands mythes*, zie de inleiding op de Nederlandstalige editie *De grote mythen*.

louter neopositivistische beschouwing van de gebeurtenissen omtrent 11 juli 1302 is zinloos. Het is niet zozeer de taak van de historicus om de onjuistheid van de mythe aan te tonen⁸, maar veeleer om te achterhalen wat de legitimerende functionaliteit van de mythe is in de vorming van de nationale identiteit. Daarom zal ik eerst de feiten in verband met de Frans-Vlaamse oorlog uiteenzetten en proberen te definiëren wat de aard van de strijd was. Vervolgens zal ik de neerslag van de gebeurtenissen in de historiografie bekijken en aanduiden wanneer en waar de mythe van de 'nationale strijd' ontstaan is, hoe die evolueerde door de eeuwen heen en wat haar functie was.

De feiten

Het Frans-Vlaamse conflict nam een aanvang op het moment dat Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen (1278-1305), zijn leencontract met Filips IV de Schone, koning van Frankrijk (1285-1314), opzegde. Deze leenopzegging betekende zoveel als een oorlogsverklaring en Franse troepen onder leiding van Karel van Valois en Raoul van Nesle⁹ vielen op 15 juni 1297 Kroon-Vlaanderen binnen¹⁰. De tussenkomst van paus Bonifatius VIII (1294-1303) leidde tot een wapenstilstand die zou duren tot 6 januari 1300, maar de daaropvolgende dag barstte de oorlog opnieuw in alle hevigheid los. Reeds in mei moest Gwijdes zoon, Robrecht van Bethune, zich overgeven. Samen met zijn vader en broer (Willem van Crèvecoeur) begaf hij zich naar Parijs; ze werden onmiddellijk gevangen gezet. De jongere zonen van de oude graaf, Gwijde van Namen, Jan van Namen en Hendrik van Lodi, vonden een onderkomen in Namen. De gevolgen van deze capitulatie waren dat Kroon-Vlaanderen bij het Franse kroondomein werd aangehecht en voortaan bestuurd werd door de Franse gouverneur Jacques de Châtillon, oom van koningin Johanna van Navarra. De nieuwe gouverneur stond voor een politiek die de koningsgezinde Leliaards bevoordeelde en zorgde ervoor dat de kloof met de graafgezinden groter werd. De zware financiële lasten leidden tot bloedige volksopstanden in Brugge (juli 1301) en Gent (maart 1302). Al vlug zagen Gwijde van Namen en Willem van Gulik, respectievelijk zoon en kleinzoon van Gwijde van Dampierre, het belang in van een alliantie met de Brugse volksmänner Pieter de Coninck: het loyalisme van het volk tegenover de Dampierre-dynastie was een feit geworden, vooral na de intrede van het tweetal te Brugge. Willem van Gulik werd als leider erkend in Brugge, Damme en Aardenburg en aan het hoofd

8 M. Hroch, 'From national movement to the fully-formed nation. The nationbuilding process in Europe', *New Left Review*, CIIC (1993) 3.

9 Karel, graaf van Valois en Anjou, (1270-1325) was de broer van Filips de Schone. Raoul van Nesle was de schoonvader van Willem van Crèvecoeur, de tweede zoon uit Gwijdes huwelijk met Mathildis van Bethune. Th. Luyckx, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone* (Leuven, 1952) 112.

10 Kroon-Vlaanderen was het westelijk deel van het graafschap Vlaanderen en werd in leen gehouden van de koning van Frankrijk. Rijks-Vlaanderen maakte het oostelijk deel van het graafschap uit en werd in leen gehouden van de Duitse koning. De Schelde vormde de grens tussen beide delen.

van de Brugse milities brandde hij de woning van de Fransgezinde heer van Sijsele plat en nam hij het kasteel van Male in¹¹. Bovendien stuurden de Gentenaars een afvaardiging naar Brugge om een verbond met de opstandelingen te sluiten, maar bij hun terugkeer bleek de stemming in de stad te zijn omgeslagen en werd een akkoord met Jacques de Châtillon gesloten¹². De Franse gouverneur trok vervolgens met zijn leger naar Brugge en bezette de stad, evenwel nadat hij de schuldigen de kans had gegeven te vluchten¹³.

In de vroege morgen van 18 mei 1302 slopen de opstandige graafgezinden Brugge opnieuw binnen. Dit was geen moeilijke onderneming omdat De Châtillon na de Brugse opstand van juli 1301 de stadspoorten had laten slopen, de wallen vernielen en de grachten dempen¹⁴. De Franse krijgslieden en de Leliaards werden van hun bed gelicht en gedood of gevangen genomen onder de vooraf afgesproken strijdkreet 'schild en vriend'¹⁵. De Franse gouverneur kon samen met enkele anderen ontkomen¹⁶.

Vanuit Brugge vertrokken Willem van Gulik en Gwijde van Namen voor een heroveringstocht van 'Vlaamssprekend Vlaanderen'; alleen Gent bleef in handen van de Leliaards. Na hun expeditie brachten de Dampierres hun leger samen voor Kortrijk, waar de burcht nog steeds in handen was van een Frans garnizoen¹⁷. Maar ook Filips de Schone had niet stilgezeten en bracht een machtig leger op de been dat op 8 juli in de buurt van Kortrijk aankwam; Robert van Artesië betrok er zijn kamp op de Pottelberg¹⁸. Op 11 juli werd de befaamde Guldensporenslag geleverd waarbij het Franse leger een verpletterende nederlaag leed, maar dit betekende in geen geval het einde van de Frans-Vlaamse oorlog. Pas drie jaar later, in juni 1305, werd het vre-

11 F. Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre* (Parijs, 1897) 379-384.

12 *Ibidem*, 384-386. De brief die de Gentenaars op 11 mei 1302 schreven aan Jacques de Châtillon waarin zij aanbieden 'de demeurer, de haut et de bas, en la main de notre très cher et droiturier seigneur le Roi', werd gepubliceerd door Th. de Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, I (Brugge, 1879) 309-310, nr. 124.

13 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*. 388-389.

14 Luyckx, *Het grafelijk geslacht Dampierre*, 162. J. F. Verbruggen, *De slag der Guldensporen. Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens vrijheidsoorlog 1297-1305* (Antwerpen, 1952)33. Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 371. Cf *Annales Condenses*, F. Funck-Brentano, ed., 25: 'per fossatum, in aliquibus locis repletum, et per aggerem dirutum et per aliquas portas intrantes'.

15 Het 'schild en vriend'-verhaal is terug te vinden in de *Annales Gandenses*, de *Chronique Tournaisienne* en de kronieken van Lodewijk van Velthem en Gilles li Muisit. Zie: Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, 37, noot 1. Over de strijdkreet raadplege men de artikelen van J. Frederichs, 'Note sur le cri de guerre des Matines bngiploises', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, LXII (1893) 263-274; L. Delfos, 'Wat betekent 'Schild ende Vriend'?', *Wetenschappelijke Tijdingen*, X (1950) kol. 177-189; E. Blancquaert, 'Scilt' en 'Vrient', in: *Album prof. dr. Frank Baur* (Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1948) 85-89; F. Debrabandere, 'Scilt en Vrient', *De Leiegouw*, XIX (1977) 361-366. Over de betekenis (sjobbolet of oorlogskreet) en de juiste uitspraak (scilt en vrient, schilt en vrient, sgilden vrient) van de kreet lopen de meningen uiteen. Tegenwoordig legt men de nadruk op het woordje 'schild', dat symbool zou gestaan hebben voor de link met de dynastie.

16 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 391 -394.

17 *Ibidem*, 394-404.

18 *Ibidem*, 404-408.

desverdrag tussen Vlaanderen en Frankrijk afgekondigd te Athis-sur-Orge waardoor het graafschap onder zware financiële druk kwam te staan¹⁹. Nog eens zeven jaar later, op 11 juli 1312, werd het verdrag van Pontoise ondertekend waarbij de kasselrijen Rijsel, Dowaaï, Bethune en Oorschie aan Frankrijk werden afgestaan in ruil voor het kwijtschelden van de jaarlijkse rente van tienduizend pond die aan de koning betaald diende te worden²⁰. De uiteindelijke verzoening tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk kwam pas na het overlijden van Filips de Schone: op 5 mei 1320 kwam een definitief vredesverdrag tot stand waarbij Vlaanderen zijn aanspraak op de zuidelijke kasselrijen liet varen. Het huwelijk van Lodewijk van Crécy, kleinzoon van Robrecht van Bethune, met Margareta, dochter van Filips V, moest de vrede bezegelen. Het zou tot 1368 duren vooraleer de kasselrijen Rijsel, Dowaaï en Oorschie weer bij Vlaanderen gevoegd zouden worden²¹. Bethune was voorgoed verloren en werd bij het vorstendom Artesië aangehecht.

De Franse trots gekrenkt

Uit het voorgaande blijkt dat de slag op het Groeningeveld op 11 juli 1302 slechts één van de talrijke militaire confrontaties was die plaatsvonden tijdens de Frans-Vlaamse oorlog. Het is natuurlijk waar dat de overwinning van de Vlamingen totaal onverwacht kwam en een bijna onmogelijke gebeurtenis was. Voor het eerst in de geschiedenis van West-Europa behaalde voetvolk de overwinning op een ridderleger, en wat voor één. De kronieken, zowel de Vlaams- als de Fransgezinde, beschrijven het als 'de bloem van de adel, met de meest uitgelezen paarden en ruiters'²², 'die bloeme van Kerstenhede'²³, het mooiste leger dat de koning kon oproepen. De indruk die de gebeurtenis op de tijdgenoten maakte was dan ook enorm: niet alleen in Vlaanderen en Frankrijk, maar ook in Italië, het Duitse Rijk, Engeland en Schotland werd er over geschreven. De vernedering was des te groter daar het Franse leger onder de voet gelopen was door het gewone volk,

door haar eigen onderdanen en door het laagste volk ter wereld, wevers, volders en andere gewone handwerkers der ambachten en neringen, lieden die hoegenaamd niet ervaren waren in het oorlogvoeren, die uit minachting voor hun lage rang door alle naties van de wereld konijnen vol met boter genoemd werden²⁴.

19 *Ibidem*, 498-508. De tekst van het verdrag is terug te vinden bij L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, I (Brugge, 1878) 276-289, nr. 228 en De Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, I, 31-41, nr. 7.

20 Het verdrag van Pontoise, gepubliceerd door De Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, I, 80-83, nr. 21, lag aan het begin van het zogenaamde 'Transport van Vlaanderen' (Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 621-628).

21 Dit gebeurde ter gelegenheid van het huwelijk van Margareta van Male met de Bourgondische hertog Filips de Stoute (Gent, 1369).

22 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 32.

23 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, H. vander Linden, e. a., ed. (Brussel, 1931) II, 320. v. 2261.

24 Giovanni Villani, *Historie florentine*, L. A. Muratori, ed., *Rerum Italicarum Scriptores*, XIII (Milaan, 1728) 391. Vertaling: J. F. Verbruggen, *1302 in Vlaanderen* (Brussel, 1977) 71.

De auteur van de *Annales Gandenses* drukte het als volgt uit:

de kunst van de oorlog moest het onderspit delven tegenover wevers, vollers en het gewone volk van Vlaanderen en voetvolk — die evenwel sterk en mannelijk waren, goed gewapend en dapper, en onder leiding stonden van experten...²⁵.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat er al vlug een Franse versie van de slag ontstond waarin sprake was van verraad vanwege de Vlamingen, meer bepaald werd gezegd dat het slagveld met beken doorsneden was en dus zeer gunstig voor de Vlamingen. Er werd ook aan toegevoegd dat de Franse ridders blindelings in de beken waren gereden en daar meedogenloos afgeslacht²⁶. Het verhaal van het verraad vormde en verspreidde zich snel. Hoewel Filips IV in een brief van 29 augustus 1302 gericht aan de geestelijkheid van Bourges stelde dat de overwinning van de Vlamingen niet aan hun kracht of dapperheid moest worden toegeschreven, maar dat het louter toeval was²⁷, gaf hij op 11 november van datzelfde jaar instructies om bij de lichter van een nieuw leger te verkondigen dat zowel tijdens de Brugse Metten als tijdens de Guldensporenslag verraad gepleegd was²⁸. Al vlug werd het verhaal door de geschiedschrijvers overgenomen, de anonymus van de *Chronique artésienne* voorop²⁹ en zelfs hedendaagse Franse historici schrijven nog dat 'la lourde cavalerie française s'embourba dans les marécages et dans les fossés que les Flamands avaient astucieusement creusés au cours des journées précédentes'³⁰.

Wat moeten we hieruit nu concluderen? Wellicht enkel en alleen dat de Fransen in hun trots gekrenkt waren en dit blijkt des te meer uit het feit dat de geruchten over verraad door de koning of zijn raadgevers gelanceerd werden. De vernedering was zeer groot, want zelfs acht jaar na de feiten, dus na het verdrag van Athis-sur-Orge, werd paus Bonifatius VIII postuum beschuldigd van sympathie voor de Vlamingen

25 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 32.

26 Over het ontstaan van een Vlaamse en een Franse versie van de Guldensporenslag: H. Pirenne, 'La version flamande et la version française de la bataille de Courtrai', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 4e série XVII (1890) 11-50 en H. Pirenne, 'La version flamande et la version française de la bataille de Courtrai. Note supplémentaire', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 5e série II (1892) 85-123. V. Fris, *De slag bij Kortrijk* (Gent, 1902) 244-260. Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, 56-63.

27 'Nee latere vos credimus qualiter in conflictu nuper cum ipsis per exercitum nostrum inito nee eorum robore vel virtute, quin potius ex sinistri casus et fortune novercantis eventu'. F. Funck-Brentano, 'Mémoire sur la Bataille de Courtrai (1302, 11 juillet) et les chroniqueurs qui en ont traité pour servir à l'historiographie du règne de Philippe le Bel', *Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, savants étrangers*, X (1894) 86. Fris, *De slag bij Kortrijk*, 202.

28 Over de Brugse Metten: '... et ce fut grand trahison et grand desloiauté, si comme il appert elèrement à chacun'. Over de slag bij Kortrijk: 'Et cil ennemi firent fossez et fosses faussement en traïson ... et mult d'autres genz le Roi i furent morz par leur traïson, fausseté et mauvestié'. Funck-Brentano, 'Mémoire', 90-91. Fris, *De slag bij Kortrijk*, 207.

29 Voor de bespreking van deze kroniek en de andere bronnen met de Franse versie, zie Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, 63-113.

30 J. Favier, *Philippe le Bel* (Parijs, 1979) 239.

na hun overwinning. In dit smaadschrift, opgesteld door de raadgever van de koning, Guillaume de Nogaret, werd gezegd dat

er zal bewezen worden dat de paus, nadat hij bericht ontvangen had van de vermelde opstand, zei: 'alles gaat goed,...' en dat dezelfde Bonifatius in het openbaar grote vreugde vertoonde over de nederlaag, toegebracht aan de Fransen door de Vlamingen, een nederlaag, die niet door de macht der Vlamingen, maar wel door een bedrieglijke en kwade list werd bewerkt³¹.

Tachtig jaar na de gebeurtenissen kregen de Fransen eindelijk de kans om zich te wreken voor de zware nederlaag die ze bij Kortrijk hadden geleden. De Henegouwse kroniekschrijver Jean Froissait verhaalt dat de stad geplunderd werd en de mensen die er verbleven vermoord

omdat de Fransen de stad heel erg haatten omwille van een veldslag die had plaats gegrepen voor Kortrijk, waar de graaf van Artois en de bloem van Frankrijk de dood had gevonden. Op deze manier wilden hun opvolgers zich wreken³².

De vernedering was blijkbaar diep in het geheugen van de Fransen gegrift.

De overwinningsroes

De vreugde in het Vlaamse kamp om deze totaal onverwachte overwinning moet enorm geweest zijn. Op 12 juli werd de buit verzameld³³ en daarna vierden de overwinnaars feest in Kortrijk. De rekeningen van de huishoudelijke uitgaven van Willem van Gulik en zijn gevolg zijn namelijk uiterst onnauwkeurig voor 12 en 13 juli³⁴ zodat men mag veronderstellen dat er ettelijke kroezen wijn geledigd werden. Vanuit Kortrijk trokken de overwinnaars over Deinze naar Gent waar ze op 15 juli aankwamen³⁵. Het nieuws van de Vlaamse overwinning had de stad reeds bereikt op 12 juli. Op die dag werden de vaandels van Gwijde van Namen en Willem van Gulik door de stad gedragen, terwijl de tekens van de koning overal werden neergehaald. De Leliaards werden gedood of gevangengenomen. Enkelen konden de stad ontvluchten, anderen liepen uit schrik over naar de partij van de graaf³⁶. Tenslotte bood een delegatie de

31 Funck-Brentano, 'Mémoire', 304-305. Fris, *De slag bij Kortrijk*, 93, noot 2. Vertaling: Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, 63.

32 Jean Froissait, *Chroniques*, J. Kervyn de Lettenhove, ed., X (Brussel, 1870) 177.

33 Verbruggen, *1302 in Vlaanderen*, 69.

34 '... Item van suininen vlesche, nescio cui nee summam ... Item vrindaghes nescio quantum vel cui'. Gilliodts-van Severen, *Inventaire*, 122. De overigens zeer nauwkeurige rekening beslaat de periode 23 mei tot 6 augustus 1302.

35 *Ibidem*, 122. Willem van Gulik vertrok op 14 juli vanuit Kortrijk naar Deinze; op 15 juli bevindt hij zich in Gent.

36 *Annales Condenses*, Funck-Brentano, ed., 35. Vergelijk ook de beschrijvingen bij Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, Vander Linden, ed., II, 347-356.

stad aan Gwijde van Namen aan³⁷. Vanuit Gent trokken de overwinnaars naar Brugge waar zij op 24 juli arriveerden³⁸ en van daaruit zetten zij hun triomftocht voort langs Rijsel, Dowaaï en Kassei. De Vlamingen werden nog in hun moed gesterkt toen het Franse leger het voor Vitry niet aandurfde strijd met hen te leveren en op 29 september de aftocht blies³⁹. Het zou nog tot 4 april 1303 duren vooraleer Willem van Gulik bij Arques zijn eerste nederlaag zou lijden, tijd genoeg dus voor de Vlamingen om een sfeer van onoverwinnelijkheid te creëren. Niet voor niets schrijft Giovanni Villani in zijn kroniek dat ze 'door deze overwinning zo hoogmoedig en koen werden dat één Vlaming te voet met zijn goedendag het aandurfde te strijden tegen twee Franse ridders te paard'⁴⁰.

In Vlaanderen werd ook duchtig de spot gedreven met de Fransen. Het vroegste verhaal over de Guldensporenslag dat ons werd overgeleverd is immers een Brugs spotevangelie op de nederlaag van de Fransen te Kortrijk, de *Passio Francorum secundum Flemyngos*⁴¹. Het verhaal werd opgesteld in de Brugse Eekhoutabdij kort na de aftocht van het koninklijke leger uit Vitry op 29 september 1302. De tekst is een aaneenschakeling van bijbelperikopen en was bedoeld om een publiek van geestelijken te vermaken ten koste van de Fransen. Het evangelie werd nog in volle overwinningsroes opgesteld en was bedoeld voor tijdgenoten die de toespelingen op personen en toestanden konden begrijpen⁴². De *Passio* was dan ook voor uitvoering bestemd, net als het liturgische passie-evangelie van Palmzondag⁴³. De tekst steekt voortdurend de draak met Filips de Schone, Pierre Flote en Jacques de Châtillon en hemelt de Vlamingen op, in het bijzonder Pieter de Coninck.

De aard van de strijd

In de eerste plaats was de Frans-Vlaamse oorlog een feodaal conflict tussen de leenheer, de koning van Frankrijk, en de vazal, de graaf van Vlaanderen. De verhouding tussen beide vorsten was geregeld door hun onderlinge feodale band en door de bepalingen van het verdrag van Melun (1226). Tot in de loop van 1296 bleef de leenman trouw aan zijn heer en toen hij in januari 1297 met hem brak, verantwoordde de

37 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 35. De stadsrekening van Gent van 1330-1331 vermeldt uitgaven voor lakens die aan Gwijde van Namen en Willem van Gulik waren aangeboden bij het binnenkomen van de stad ('doe sij eerst inde poort quamen naer dat de poort bekerde'). J. Vuylsteke, *Gensche stads- en baljuwsrekeningen*, II (Gent, 1900) 474.

38 Gilliodts-van Severen, *Inventaire*, I, 124.

39 Verbruggen, *1302 in Vlaanderen*, 80-85.

40 Giovanni Villani, *Historie florentine*, Muratori, ed., 391. Vertaling: Verbruggen, *1302 in Vlaanderen*, 71.

41 Voor commentaar op deze tekst, uitgave en vertaling, zie J. M. de Smet, 'Passio Francorum secundum Flemyngos. Het Brugse spotevangelie op de nederlaag van de Fransen te Kortrijk (11 juli 1302)', *De Leiegouw*, XIX (1977) 289-319. Zie ook elektronische databank *Narrative Sources*, P051 (<http://www.lib.rug.ac.be>), verder geciteerd als *NaSo*.

42 De Smet, 'Passio Francorum secundum Flemyngos', 292.

43 *Ibidem*, 293.

graaf dit door te stellen dat de koning zich niet had gehouden aan de feodale trouw die hij tegenover zijn vazal verschuldigd was⁴⁴. Juridisch gezien was deze procedure volkomen correct. Gezien de koning zijn 'fides' tegenover zijn vazal niet nagekomen was en bovendien geweigerd had het geschil voor het hof van de Pairs te brengen, verbrak hij zelf het leencontract en was er niet meer door gebonden. De graaf handelde volgens het geldende feodale recht en zijn argumenten konden Filips de Schone er zelfs van overtuigen om Gwijde alsnog de kans te geven voor het hof van de Pairs te verschijnen, maar de graaf ging niet op dit voorstel in.

Het draaide in 1302 echter niet alleen om een feodaal conflict tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk. We hebben hier te maken met een zeer complexe situatie waarin verschillende problemen door elkaar heen liepen. Sinds de jaren 1280-1281 kampten de Vlaamse steden met interne sociale conflicten. Het goede patriciaat monopoliseerde de schepenbanken en had de macht in de steden in handen, dit tot ongenoegen van het gewone volk. In Brugge en Ieper braken opstanden uit waarbij de graaf van de gelegenheid profiteerde om de macht van het patriciaat in te perken en zijn greep op de magistraat te versterken. Bovendien legde hij zware boetes op die zijn altijd lege schatkist moesten vullen⁴⁵. Uiteindelijk triomfeerde dus het patriciaat. Het gemeen, op wiens hoofden de boetes verhaald werden, bleef ontevreden.

Een belangrijk punt dat hierbij niet vergeten mag worden, is het feit dat het patriciaat van Gent en andere grote steden een beroep deed op het Parlement van Parijs om een oplossing te bekomen voor de moeilijkheden tussen de graaf en de steden. Filips de Schone voerde hierbij een zeer sluwe politiek. Zo werd op 6 januari 1296 tussen Filips en Gwijde een overeenkomst gesloten voor de heffing van een oorlogsbelasting in Vlaanderen van twee procent op alle roerende en onroerende goederen. De helft van de opbrengst zou naar de Vlaamse graaf gaan, wat Gwijde uiteraard stimuleerde om onmiddellijk tot de inning ervan over te gaan⁴⁶. Het protest van de grote steden die meenden dat hun privileges — waarin voorzien was dat er enkel belastingen geheven mochten worden indien de schepenen dat hadden goedgekeurd — hiermee geschonden werden, bleef dan ook niet lang uit. Brugge, Ieper, Rijsel en Dowai stuurden een afvaardiging naar de koning van Frankrijk. Deze aanvaardde hun voorstel om een vooraf vastgesteld bedrag over te maken in ruil voor 'lettres de non-préjudice'. Bovendien gaf hij het bevel om alle intussen door de graaf geïnde gelden of geconfisqueerde goederen te restitueren⁴⁷. Op die manier kwam Filips de Schone toch in het bezit van het geld dat hij nodig had en maakte hij zich bovendien nog geliefd in de grote steden, dit in tegenstelling tot Gwijde van Dampierre die meer en meer aanhang verloor. De arrestaties en confiscaties waartoe de grafelijke ambtenaren waren overgegaan om de belastingen te innen en het daarmee gepaard gaande

44 De Limburg-Stirum, *Codex Diplomaticus Flandriae*, I, 133-134.

45 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 86-95.

46 *Ibidem*, 159-160.

47 *Ibidem*, 167-169.

geweld hadden zeker niet bijgedragen tot een toenemende populariteit van de graaf. Gwijde van Dampierre was zich daar goed van bewust en in zijn manifest van 9 januari 1297 schrijft hij dan ook dat 'de graaf zich het ongenoegen van zijn volk op de hals heeft gehaald en dit allemaal door u [Filips de Schone] en voor u'⁴⁸.

De moeilijkheden tussen de graaf en het Gentse schepencollege, de zogenaamde XXXIX, waren door Filips de Schone ook al aangegrepen om zich met interne Vlaamse aangelegenheden te bemoeien. De reeds vermelde overeenkomst van 6 januari 1296 bepaalde ook dat alle Gentse appèls bij het Parlement van Parijs, zowel die tegen de graaf als die tegen de XXXIX, werden tenietgedaan, dat het college voor vier jaar geschorst en vervangen werd door een grafelijke commissaris en dat de speciale koninklijke ambtenaar werd teruggeroepen⁴⁹. Gwijde kreeg dus de volledige controle over Gent, niet voor lang echter, want begin april gaf de koning het bevel de nieuwe XXXIX opnieuw te ontslaan.

De verhouding tussen Gwijde van Dampierre en zijn onderdanen wisselde van tijd tot tijd. Toen het conflict met Filips de Schone in 1296 steeds verder naar een climax evolueerde, begreep de graaf dat hij zich moest verzekeren van een aanhang voor het moment waarop het tot een gewapend treffen met de Fransen zou komen. Hij kon zijn hoop niet stellen op de machthebbers in de steden die bijna allemaal koningsgezind waren. Noodzakelijkerwijze diende hij zich te richten op de groepen in de steden die geen deelname hadden aan het bestuur en daarover ontevreden waren. Sinds 1280 hadden deze groepen op regelmatige tijdstippen klachten geformuleerd over de schepenen, in het bijzonder in verband met het afleggen van verantwoording over de stadsrekeningen en het opleggen van indirecte belastingen op levensnoodzakelijke producten. In september 1296 vaardigden Gwijde en zijn zoon Robrecht een oorkonde uit ten behoeve van het 'commun' van Dowaaï waarin zij beloofden de magistraat te zullen dwingen verantwoording af te leggen over de besteding van de geheven belastingen, dat de schepenen veroordeeld en gestraft zouden worden voor hun misdaden, dat het 'commun' het stadszegel zou krijgen, dat er geen enkele overeenkomst met de schepenen zou gesloten worden zonder toestemming van het volk en dat de graaf hen zou beschermen tegen eventuele represailles⁵⁰. In de loop van 1297 werden ook aan andere steden dergelijke privileges toegekend⁵¹, maar reeds op 23 juli 1298 schreef de graaf aan zijn zonen, die op dat moment in Rome verbleven, dat zij toestemming moesten zien te krijgen van de paus om de toegestane vrijheden te mogen intrekken. Hij stipuleerde uitdrukkelijk dat hij de privileges en vrijheden aan de goede steden had gegeven om hen voor zich te winnen⁵². Sympathie

48 De Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, I, 138.

49 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 159.

50 *Ibidem*, 193.

51 Aan Rijsel in augustus 1297. *Ibidem*, 244.

52 J. Kervyn de Lettenhove, 'Etudes sur l'histoire du XIIIe siècle. De la part que l'ordre de Citéaux et le comte de Flandre prirent à la lutte de Boniface VIII et de Philippe le Bel', in: J. P. Migne, *Patrologia Latina*, CLXXXV (Parijs, 1835) kol. 1838.

of bezorgdheid voor het gewone volk behoorde niet tot de prioriteiten van het grafelijk ke huis, zelfs niet na de inzet van de gemeentenaren tijdens de Guldensporenslag⁵³.

Alles wijst er dus op dat de Dampierres het volk alleen maar hebben gebruikt om hun doel te bereiken. De alliantie die Willem van Gulik aanging met Pieter de Coninck was een sublieme zet en de ultieme oplossing om de veldslag tegen de Fransen te winnen, maar het enige wat de grafelijke familie voor ogen had, was de restauratie van het grafelijk gezag in Vlaanderen en niets meer⁵⁴.

Toen de annexatie van Vlaanderen bij Frankrijk een feit was en de koning zijn Blijde Intrede maakte in de Vlaamse steden (13 mei tot 15 juni 1301⁵⁵) werd hij toegejuicht en bood men hem geschenken aan. Op 22 mei arriveerde hij in Gent waar de magistraat zevententwintigduizend pond had uitgegeven voor het feest. Men mag hierbij niet vergeten dat de nieuwe, graafgezinde, XXXIX op dat moment nog aan de macht waren⁵⁶! Dat een aantal van hen naar de Leliaards was overgelopen en de magistraat dus onderling verdeeld was, bleek alleen uit de verschillende klederdracht die ze ter gelegenheid van de Blijde Intrede droegen⁵⁷. Voor het overige toonde het patriciaat geen politieke stellingname. Uit de reacties van de Vlamingen blijkt dat zij niet ontevreden waren over hun nieuwe vorst. In Gent schafte hij — tot grote vreugde van het volk, maar tot ongenoegen van het patriciaat — het ongeld af (22 mei 1301) en leper verklaarde tot in der eeuwigheid rechtstreeks onder de koning te willen ressorteren (juni 1301). De opstand die in Brugge uitbrak (4 juni 1301), was gericht tegen het patriciaat dat de kosten van de Blijde Intrede op het volk wilde verhalen, niet tegen de koning of de Fransen. De auteur van de *Annales Lubicenses* schrijft zelfs dat de Vlamingen meer sympathie hadden voor de koning dan voor de graaf⁵⁸. Gevoelens van loyaliteit tegenover de grafelijke dynastie waren dus ver te zoeken, laat staan gevoelens van nationale identiteit.

In de daarop volgende maanden slaagde de Franse gouverneur er echter in zich ongeliefd te maken in Vlaanderen. Hij had immers de privileges van de stad Brugge ingetrokken en aan de Gentse schepenen toestemming gegeven om het ongeld opnieuw in te voeren. Op die manier had Jacques de Châtillon duidelijk laten blijken aan de kant van het gegoede patriciaat te staan. Vanaf dat moment (maart 1302) richtte de haat van de bevolking zich niet alleen tegen de rijke burgers die de macht in de steden in handen hadden, maar ook tegen de Franse overheerser, gevoelens die een climax bereikten met de Brugse Metten. Gwijde van Namen en vooral Willem van

53 Verbruggen, *1302 in Vlaanderen*, 70, noten 121 en 122.

54 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 338-339.

55 *Annales Condenses*, Funck-Brentano, ed., 13.

56 In januari 1297 had Gwijde van Dampierre de Gentse schepenen afgezet en vervangen door een nieuw college van XXXIX dat hem gunstig gezind was. Na de inname van Gent door Karel van Valois op 8 mei 1300 werd het oude gezag hersteld. Toch bleven de nieuwe XXXIX tot 1 juni 1301 aan het bewind. F. Blockmans, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302* (Antwerpen, 1938) 362-374. W. Prevenier, 'Motieven voor Leliaardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305', *De Leiegouw*, XIX (1977) 278.

57 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 13.

58 *Annales Lubicenses*, G. H. Pertz, ed., in: *MGH SS*, XVI (Hannover, 1859) 418.

Gulik maakten hiervan handig gebruik om de misnoegde bevolking voor hun kar te spannen. Ze wierpen zich op als tegenstanders van het patriciaat die het volk zouden bevrijden van de zware financiële lasten, terwijl hun uiteindelijk doel de restauratie van de grafelijke macht in Vlaanderen was.

Toch was het niet zo dat heel Vlaanderen zich spontaan bij de beweging aansloot. In Gent was de stemming omgeslagen en werd besloten de stad aan de koning over te dragen in ruil voor privileges (11 mei 1302). Slechts een kleine groep verliet de stad en sloot zich bij de Brugse opstandelingen aan. Nadat men in Aardenburg vernomen had dat de Gentenaars de partij van de koning hadden gekozen, haalden ook zij de banieren van Willem van Gulik neer en opteerden voor de Fransen. Het stadje werd door Pieter de Coninck in de as gelegd. De Ieperlingen, die oorspronkelijk trouw aan de koning hadden beloofd, openden op 14 juni 1302 hun poorten voor Gwijde van Namen. De reden voor hun veranderde houding was duidelijk: in naam van zijn vader had Gwijde van Namen de zware belastingen die Filips de Schone had opgelegd, afgeschaft, de costumen bevestigd en toestemming gegeven voor het versterken van de stad⁵⁹. Het lijkt er dus heel sterk op dat men partij koos louter uit wederzijdse opportunistische overwegingen.

De afslachting van de Franse soldaten in Brugge op 18 mei kon niet ongestraft blijven. Filips de Schone bracht een leger op de been dat hij onder het bevel van Robrecht van Artesië plaatste. De koning had ook begrepen dat Jacques de Châtillon zich erg gehaat had gemaakt bij de Vlamingen en stelde op 3 juni 1302 Robrecht van Boulogne in zijn plaats aan⁶⁰, maar deze maatregel had geen enkel effect. Op 11 juli werd er slag geleverd voor Kortrijk. Twee partijen stonden er tegenover elkaar. Het 'Vlaamse' leger bestond voornamelijk uit de Brugse milities, krijgslieden uit het Brugse Vrije, Vlamingen uit het oostelijk deel van het graafschap⁶¹, vreemde huurlingen en edellieden⁶². Het gros van het opstandelingenleger was dus samengesteld uit handwerkers en boeren die evenwel slechts uit een klein deel van Vlaanderen afkomstig waren! Hierbij dient ook aangestipt te worden dat gedurende de hele Frans-Vlaamse oorlog het strijdtoneel steeds beperkt bleef tot Kroon-Vlaanderen. Het conflict draaide om het overheidsgezag dat de graaf van Vlaanderen in leen hield van de Franse koning. Ook al zou Kroon-Vlaanderen onder rechtstreeks Frans bestuur gebleven zijn, dan zou de Vlaamse graaf toch Rijks-Vlaanderen hebben behouden⁶³.

Het geheel overschouwend kan men stellen dat de Dampierres een alliantie waren aangegaan met de ambachten van de opstandige steden enkel en alleen om Robrecht van Bethune opnieuw op de grafelijke troon te krijgen. Het volk dacht langs deze

59 Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 398.

60 Deze aanstellingsbrief werd uitgegeven door Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, 406, noot 2.

61 Hieronder bevonden zich onder meer de Gentenaars onder leiding van Jan Borluut. F. Blockmans, 'Een patricische veete te Gent op het einde der XHie eeuw (vóór 1293 tot 10 juni 1306)', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1C (1935) 607-608, 630.

62 Verbruggen, *De slag der Gulden Sporen*, 199-237.

63 Van Rompaey, 'De publiekrechtelijke achtergrond', 345.

weg inspraak in het bestuur van de steden te kunnen krijgen. De twee groepen hadden elk hun eigen doelstelling en nationalisme was daar vreemd aan. Dat kunnen we in ieder geval uit de feiten afleiden, maar welk beeld wordt ons door de historiografie voorgeschoteld?

De receptie in de historiografie

In 1304 begon een inwoner van Atrecht met het schrijven van een kroniek over de oorlog tussen Filips de Schone en Gwijde van Dampierre tot 27 september 1304. De Fransgezinde auteur van deze zogenaamde *Chronique artésienne* opent zijn werk met de afschriften van enkele oorkonden die de feodale verhouding tussen de Franse koning en de Vlaamse graaf moeten toelichten of bewijzen⁶⁴. Hij vertelt vervolgens het verhaal van het conflict tussen de Franse koning en de graaf van Vlaanderen vanaf 1297 en illustreert dit met officiële documenten. Zijn verhaal vertoont veel lacunes voor de vroegste periode, maar wordt zeer nauwkeurig en gedetailleerd na de Guldensporenslag. Uit de hele kroniek en in het bijzonder uit de beschrijving van de slag blijkt dat de bron uiterst partijdig (pro-Frans) is. De bedoeling van zijn werk is in de eerste plaats aan te tonen dat Filips de Schone de rechtmatige soeverein van Gwijde van Dampierre was, dat de adel en de steden trouw aan de Franse koning hadden gezworen en deze dus kon rekenen op hun steun wanneer de graaf afvallig werd. Bovendien is de auteur van mening dat Gwijde van Dampierre door zijn optreden zijn eigen eed verbroken had. Volgens de Atrechtenaar lag de oorzaak van het conflict in het feit dat Gwijde van Dampierre zijn dochter wilde uithuwelijken aan de oudste zoon van Edward I, koning van Engeland, die in oorlog was met Filips de Schone⁶⁵.

De Atrechtse auteur interpreteert het Frans-Vlaamse conflict als een feodale oorlog tussen Filips de Schone en Gwijde van Dampierre. Over uitingen van 'nationale identiteit' bij de Vlamingen, of het nu de opstandelingen zijn of anderen, vernemen we niets. Hij heeft integendeel heel goed door dat de meningen in het graafschap sterk verdeeld zijn, dat er een groep mensen is 'die in Vlaanderen aan de kant van de koning staan'⁶⁶. Over de motieven die de aanleiding waren voor deze keuze vernemen we niets, maar dat de auteur aan de kant staat van de Franse koning en zijn aanhangers is duidelijk. De *Chronique Artésienne* is trouwens ook de vroegste verhandelende bron die melding maakt van de grachten die door de Vlamingen op de Groeningekouter zouden zijn gegraven en gecamoufleerd om de Franse ruiters in een hinderlaag te lokken⁶⁷.

64 *Chronique artésienne*, F. Funck-Brentano, ed. (Parijs, 1899) 1-8. Deze akten waren in het Latijn gesteld (de kroniekschrijver heeft ze in het Frans vertaald) en worden bewaard in de Archives nationales te Parijs. De laatste oorkonde is alleen in kopie overgeleverd. Over de kroniek, zie *NaSo*, C031.

65 *Chronique artésienne*, Funck-Brentano, ed., 10.

66 *Ibidem*, 39. Hij spreekt bijvoorbeeld ook over de verdeeldheid in Rijsel tussen 'les bourgeois', die aan de kant van koning stonden, en 'li menus kemuns', die de zijde van de opstandelingen kozen (91).

67 *Ibidem*, 48.

De kroniek die algemeen bekend is onder de naam *Annales Gandenses*, vormt de belangrijkste verhalende bron die de oorlog tussen Filips de Schone en Gwijde van Dampierre beschrijft. Het werk werd samengesteld door een anonieme franciscaan die in het klooster van de orde te Gent verbleef op het moment dat hij met de redactie van zijn werk startte (1308). In de proloog verklaart de auteur ooggetuige te zijn geweest van de dingen die hij vertelt of dat ze hem door ooggetuigen werden verteld⁶⁸. Hij was een Vlaming, kende de taal van het volk en voelde veel sympathie voor de 'minores', de gemeentenaren, handwerkers en boeren⁶⁹. De minderbroeder bewoog zich onder het volk en wist wat er bij het volk leefde. Voor de moderne historicus is deze kroniek wellicht de enige bron die hem zo dicht bij het gemeen brengt en daarom ook de bron bij uitstek die uitsluitel zou moeten geven over het al dan niet bestaan van een Vlaams nationaal gevoel aan het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw.

De minderbroeder is duidelijk over de oorzaak van het hele conflict. Hij vangt zijn verhaal immers aan met te zeggen dat Gwijde van Dampierre in januari 1297 zijn leencontract met Filips de Schone opzegde omwille van de 'vele erge dingen' die de koning hem had aangedaan⁷⁰. Iets verder verduidelijkt hij dat de leenopzegging van de graaf van Vlaanderen het gevolg was van het feit dat de Franse koning het huwelijk van Filippina met de toekomstige Edward II had verhinderd⁷¹. Het ging dus in oorsprong om een zuiver feodaal conflict tussen leenheer en vazal⁷². Beide partijen hadden hun aanhangers in het graafschap Vlaanderen en de minderbroeder is er in geslaagd de verschillende acteurs op een schitterende en uiterst accurate manier te portretteren, maar we vinden bij hem geen sporen van nationale identiteit terug. In Vlaanderen hadden zich twee partijen gevormd, de ene aan de kant van de Franse koning, de andere aan de zijde van de Vlaamse graaf en zijn kinderen en kleinkinderen. Voortdurend was er overloperij van het ene kamp naar het andere met als belangrijkste motief de angst voor het behoud van leven en goed. Uit het verhaal van de franciscaan blijkt dat angst het motief was voor de rijksten van de 'communitas' om zich bij de partijgangers van de koning aan te sluiten en dat paniek de Bruggelingen er zowel toe bracht zich te onderwerpen aan Jacques de Châtillon als om enkele dagen later de Fransen in de stad te vermoorden. Na de Guldensporenslag keerden de

68 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 2. Cf. *NaSo*, A071.

69 In de inleiding legt de auteur uit dat hij zal schrijven over de gebeurtenissen 'que terre nostre Flandrie evenerunt' (*Ibidem*, 2) en op verschillende plaatsen in de tekst gebruikt hij Vlaamse woorden die hij, wellicht ten behoeve van zijn publiek, in het Latijn vertaalt (Voorbeelden *Ibidem*, 5, 57, 95).

70 *Ibidem*, 2. De tekst heeft 'anno ab incarnatione Domini M.CC.XCVI.... circa finem mensis januarii', wat te verklaren is door het gebruik van de boodschapsstijl door de minderbroeder (cf. zijn proloog, *ibidem*, 1). De eigenlijke leenopzegging gebeurde op 9 januari 1297 en werd aan de koning overhandigd op 20 januari 1297.

71 *Ibidem*, 9.

72 Het conflict tussen de Dampierres en de Avesnes speelde ongetwijfeld ook een rol, zoals blijkt uit de *Annales Gandenses*. Ch. Duvivier, *La querelle des d'Avesnes et des Dampierre jusqu'à la mort de Jean d'Avesnes (1257)* (2 dln.; Brussel-Parijs, 1894).

Gentse Leliaards hun kar en kozen uit angst partij voor Gwijde van Namen⁷³. Ook het patriciaat van Rijsel, dat voor het grootste deel uit Leliaards bestond, besloot onderhandelingen aan te knopen met Jan van Namen⁷⁴. We moeten hieruit noodzakelijkerwijze afleiden dat het geen hogere drijfveren waren die de inwoners van het graafschap Vlaanderen aanzetten tot kiezen. Ook in het gevecht blijkt dat zij enkel streden voor het behoud van hun leven en hun bezittingen, niet voor een vaderland, laat staan een natie⁷⁵. Dat er sprake zou geweest zijn van een collectieve Vlaamse actie tegen de Fransen blijkt op geen enkel moment uit het verhaal van de minderbroeder.

De anti-Franse gevoelens in Vlaanderen waren versterkt door het optreden van Jacques de Châtillon, die zich in Vlaanderen als een tiran gedroeg en zich absoluut niet geliefd maakte bij de vrienden van de graaf en het gewone volk⁷⁶. De maatregelen die hij uitvaardigde, zorgden er echter voor dat ook de Leliaards soms zeer ontevreden waren⁷⁷. Van deze situatie werd handig gebruik gemaakt door Jan en Gwijde van Namen en Willem van Gulik. Ze zonden boden en brieven naar de onrustige en woelige 'communitates' in Vlaanderen en probeerden deze aan hun kant te krijgen met als enig doel het rijke land van hun voorouders opnieuw in handen te krijgen⁷⁸. Ze slaagden erin de fanatieke volksmenner Pieter de Coninck voor hun kar te spannen die dankzij zijn welsprekendheid de wevers, vollers en andere ambachtslieden voor zijn zaak kon winnen⁷⁹. De zeer scherpe en uiterst nuchtere analyse van de weliswaar Vlaamsgezinde auteur van de *Annales Gandenses* maakt duidelijk dat de Brugse Metten niets meer waren dan een paniecreactie van de Brugse graafgezinden. De slag bij Kortrijk was de logisch te verwachten vergeldingsactie van de Franse koning.

Noch de feiten, noch de vroegste historiografische bronnen — of de auteur ervan nu Vlaamsgezind was of vanuit het Franse standpunt zijn verhaal bracht — laten toe te besluiten dat de Frans-Vlaamse oorlog in het algemeen en de Guldensporenslag in het bijzonder, een Vlaamse nationale strijd was of dat de opstandelingen of hun leiders handelden uit liefde voor het vaderland. Hier kwam echter al vrij snel verandering in. Het meest uitvoerige verhaal over de Franse-Vlaamse oorlog en zeker over de Guldensporenslag is terug te vinden in de *Spiegel Historiael* van de Brabantse pastoor Lodewijk van Velthem⁸⁰. Deze auteur, geboren in het derde kwart van de

73 *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, ed., 35.

74 *Ibidem*, 36.

75 *Ibidem*, 8.

76 De auteur van de *Annales Gandenses* beschrijft de Franse gouverneur in weinig vleiende bewoordingen. *Ibidem*, 12,15,20. Volgens de minderbroeder bracht Jacques de Châtillon veel schade toe aan de vrienden van de graaf, de gevangengenomen ridders en de zonen van de gesneuvelden, vooral dan diegenen die buiten de steden verbleven: hij probeerde het hele land in slavernij te brengen en de vrijheden teniet te doen. *Ibidem*, 12-13.

77 De Bruggelingen, zowel de 'majores' als de 'minores', waren zeer misnoegd over de sancties die Jacques de Châtillon aan de stad had opgelegd in juli 1301. *Ibidem*, 17.

78 *Ibidem*, 17.

79 *Ibidem*, 17-18.

80 *NaSo*, L028.

dertiende eeuw, was misschien van adellijke afkomst. Hij bewoog zich alleszins in aanzienlijke milieus, want hij woonde onder meer een vertrouwelijk gesprek bij tussen Jan I, hertog van Brabant, en de heren van Valkenburg en Kuik. Verder weten we dat de auteur enige tijd in Parijs verbleef, misschien als student in de theologie, dat hij in 1297 in Gent was en er de Engelse troepen observeerde en dat hij in 1315 te Antwerpen vertoefde. Zijn naam ontleende hij aan een pastoraatsambt in Velthem bij Leuven dat hij vanaf 1313 bekleedde.

Lodewijk van Velthem borduurde verder op de *Spiegel Historiael* van Jacob van Maerlant. In opdracht van de Brabantse edelvrouw Maria van Berlaer bewerkte de pastoor het vierde partie van het werk van zijn voorganger en continueerde het tot 1256, een werk dat hij in 1315 voltooide. Daarna schreef hij nog een vijfde partie dat in totaal dertigduizend verzen beslaat en onderverdeeld is in acht boeken volgens de regeringsperiodes van de Roomse keizers. In het vierde boek beschrijft Van Velthem de geschiedenis van Brabant en Vlaanderen. Hij besteedt zeer veel aandacht aan de Frans-Vlaamse oorlog; zijn relaas van de Guldensporenslag alleen al beslaat meer dan twaalfhonderd verzen. Het verhaal is duidelijk anti-Frans, een gevoel dat vooral te verklaren is door zijn grote liefde voor het Diets. Hij beschuldigt de Franse koningin ervan dat zij aan Jacques de Châtillon de opdracht had gegeven om heel Vlaanderen uit te moorden en het Diets uit te roeien:

Di coninginne oec, sine nichte, / Beval hem dat hi Viaendren suchte, / Ende wat hi vint
boven der eerde / Dat hijt al levere ten sweerde: / Man, wijf ende oec kint, / Eer hi weder
vor haer wint, / Dat hi oge en late te live, / Dits ;i; raet van quaden wive. / Dit geloefdi siere
nichten, / Dat hijt al soude slaen ende slichten. / Dit geloefdi in haer hant, / Dat hi soude al
Vlaenderlant / So dorriden ende dorbreken / Datmer geen diets in soude spreken⁸¹.

Hij steekt zijn sympathie voor de Vlamingen in het algemeen en het gewone volk in het bijzonder niet onder stoelen of banken. Zijn werk moet tot de volkse historiografie gerekend worden en is doorspekt met populaire anekdotes en fabels.

De *Spiegel Historiael* van Van Velthem staat eigenlijk aan de wieg van de mythetvorming rond de Guldensporenslag. De auteur schetst met veel overtuiging en passie de tegenstelling tussen Fransen en Vlamingen en roemt de inzet van de gemeentenenaren tijdens de strijd. Hij laat Gwijde van Namen en Jan van Renesse de troepen toespreken net voor de aanvang van het gevecht: het voetvolk wordt 'Edele Vlaminge' genoemd en hun strijdkreet is 'Vlaendren ende Leu'⁸²! Van Velthem reduceerde het hele Frans-Vlaamse conflict tot een strijd van de Vlamingen tegen de Franse overheersing, zowel wat bestuur als wat taal betreft.

De vraag dient hier gesteld te worden hoe het komt dat een Brabantse auteur een dergelijke pro-Vlaamse attitude aannam en zijn werk aan de oorsprong van de mythetvorming rond 11 juli 1302 kon staan. Naast de liefde voor het Diets die duidelijk uit

81 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiael*, Vander Linden, ed., II, 264-265.

82 *Ibidem*, 303-306.

zijn werk blijkt, speelden hierbij zeker nog andere factoren een rol. In de eerste plaats moet er gewezen worden op de kant die de pastoor koos in het conflict tussen koning Filips IV de Schone en paus Bonifatius VIII. Dat Velthem zich aan de zijde van de paus schaarde, is niet alleen logisch, maar komt ook in het verhaal tot uiting. Herhaaldelijk neemt de auteur de anti-pauselijke politiek van de Franse koning scherp op de korrel⁸³. De Franse nederlaag op de Groeningekouter wordt in de *Spiegel Historiae* omschreven als het welverdiende loon van de koning, een vergelding voor de goddeloze politiek die Filips de Schone voerde: 'Si wrachten all jegen Gode / ende jeghen des Paus gebode'⁸⁴. De Vlaamse overwinning was volgens Velthem trouwens geen persoonlijke verdienste van de Vlamingen, maar was te danken aan de goddelijke tussenkomst: 'Vlaminc ! Dune heefs niet gedaen / Het dede Onse Here sonder waen'⁸⁵ !

De talrijke roemrijke en fantastische verhalen en anekdotes die ongetwijfeld verteld werden tijdens de overwinningsoes die het graafschap overspoelde na de veldslag, werden door Lodewijk van Velthem in zijn *Spiegel Historiae* geïntroduceerd. Op die manier werd de uitgesproken pro-Vlaamse versie van het conflict bewaard, een versie die zeer populair was en het collectieve Vlaamse karakter van de strijd benadrukte.

In de Vlaamse historiografie zien we de eerste sporen van mythevorming optreden rond 1329, het moment waarop Bernardus van Ieper, een monnik uit de abdij van Clairmarais, zijn kroniek voltooidde. Zijn werk is een vervolg op de zogenaamde *Flandria Generosa A* en wordt aangeduid als de *Continuatio Claromariscensis*. Het verhaal beslaat de periode 1214 tot 1329 en werd opgesteld ten tijde van de opstand van Kust-Vlaanderen (1323-1328)⁸⁶.

Bernardus van Ieper beschouwt de gevangenneming⁸⁷ door Filips de Schone van Gwijdes dochter als de belangrijkste oorzaak van de Frans-Vlaamse oorlog. De weigering van de Vlaamse graaf om zich naar Parijs te begeven deed de koning in woede ontsteken en daarop besloot hij met een leger naar Vlaanderen te trekken. De totale malaise die in het graafschap heerste, is echter het werk van Jacques de Châtillon, die zich als een echte tiran gedroeg, de Vlamingen onderdrukte en hun rechten schond, dit alles terwijl de koning hem gevraagd had om de Vlamingen op een vreedzame wijze te besturen⁸⁸. Al deze gebeurtenissen zetten de Vlamingen ertoe aan in opstand te komen; onder leiding van Pieter de Coninck vonden de Brugse Metten plaats met de bedoeling voor eeuwig het juk van de slavernij af te werpen. De Franse koning

83 *Ibidem*, 259,260, 263-264.

84 *Ibidem*, 320.

85 *Ibidem*, 342.

86 Over de kroniek van Bernardus van Ieper, zie Fris, *De slag bij Kortrijk*, 180-183; Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, 151-153. *NaSo*, F004. Over de Kustopstand, zie W. H. te Brake, *A plague of insurrection. Popular politics and peasant revolt in Flanders, 1323-1328* (Philadelphia, 1993).

87 De auteur gebruikt de term 'detinebat'. E. Martène, U. Durand, ed., *Thesaurus Anecdotorum*, III (Parijs, 1717)404.

88 *Ibidem*, 407.

bracht daarom een machtig leger op de been met de bedoeling het graafschap volledig te vernietigen⁸⁹.

De veldslag van 11 juli 1302 wordt door Bernardus van Ieper zeer simplistisch voorgesteld in die zin dat een handvol Vlamingen de overwinning behaalde op een reusachtige Franse legermacht, een thema dat in de latere historiografie steeds weer zal opduiken. Bovendien legt de auteur de volgende woorden in de mond van Willem van Gulik en Gwijde van Namen wanneer zij de troepen toespreken net voor de aanvang van de veldslag:

Weest dappere mannen en vecht dapper voor uw vrouwen en kinderen en voor de wetten en de vrijheden van uw land, want indien jullie geen verzet bieden, zal er van u en uw nageslacht niets overblijven, maar ze zullen allemaal door het zwaard vergaan⁹⁰.

De monnik van Clairmarais stelt de strijd voor als een gevecht voor het behoud van de wetten en vrijheden van het vaderland. Uiteraard moet er rekening mee gehouden worden dat de auteur ongeveer een kwarteeuw na de feiten zijn relaas heeft opgetekend. Dit impliceert echter dat de eclatante overwinning van het Vlaamse leger in 1302 grote weerklank heeft gehad in het gehele graafschap en Bernardus van Ieper de versie van de slag neerschreef zoals die onder het volk leefde, 'la tradition populaire' om het met de woorden van Pirenne te zeggen⁹¹. Met de kronieken van Lodewijk van Velthem en Bernardus van Ieper was de basis gelegd voor de mythe van de collectieve actie van het Vlaamse volk voor het behoud van het vaderland — in de historiografie althans, in het collectief geheugen van het volk leefde ze al. De Frans-Vlaamse tegenstelling werd meer en meer benadrukt en de andere factoren die in het conflict een rol speelden, werden naar de achtergrond verdrongen of achterwege gelaten. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de overwinning na de slag bij Kortrijk. De bronnen vertellen ons met welke snelheid het nieuws van de Vlaamse overwinning zich verspreidde. Het feit dat de Franse ridders verslagen waren door gemeentenaren moet een enorme indruk hebben gemaakt en leidde tot wat men als een middeleeuwse 'Polarerlebnis' zou kunnen bestempelen⁹². De 'bevrijding' van het land door het gewone volk stond voor eeuwen in het collectief geheugen van de Vlamingen gegrift en werd een vaste 'lieu de mémoire'⁹³. Zowel in Brugge als in Kortrijk werd er jaarlijks een feest georganiseerd om de Guldensporenslag te herden-

89 *Ibidem*

90 *Ibidem*, 408.

91 Pirenne, 'La version flamande', 20. Op dezelfde bladzijde schrijft hij ook: 'Ainsi c'est donc bien encore la tradition nationale, la légende populaire flamande sur la bataille de Courtrai que l'on trouve dans le récit du moine de Clairmarais'.

92 Voor de term 'Polarerlebnis', zie W. Prevenier, *Uit goede bron. Inleiding tot de historische kritiek* (Leuven-Apeldoorn, 1998⁶) 184.

93 De term 'lieu de mémoire' werd in 1984 gelanceerd door de Franse historicus Pierre Nora en wordt gedefinieerd als 'elke betekenisvolle eenheid, van materiële of ideële orde, waarvan de menselijke wil of het werk van de tijd een symbolisch element van het herinneringspatrimonium van een gemeenschap heeft gemaakt'. Zie onder meer J. Tollebeek, 'Vanuit de aangrenzende kamer'. Over geschiedenis, traditie en geheugen', in: *125 jaar 'Zuidnederlandse maatschappij van taalkunde'* (1997) 165-181.

ken⁹⁴ en de historiografie droeg ertoe bij dat de mythe bestendigd werd. Zo speelde de anonieme *Rijmkroniek van Vlaanderen* een belangrijke rol als schakel in het mythologiseringsproces. De auteur, die zijn kroniek opstelde in de periode 1371-1390, steunde voornamelijk op het verhaal van Bernardus van Ieper en op de *Chronique normande abrégée*⁹⁵. Hij zoekt de oorzaak van het conflict in hét geplande huwelijk tussen Gwijdes dochter en de Engelse troonopvolger. Om die reden werd de graaf in Parijs ontboden

Ende [de koning] dede forchelic de dochter houden, / Ende den grave heeft hi gescouden,
/ Ende sprac hem an ter stede / Van groeter onghetrou wichede, / Ende dat hi hadde verbuert
syn leen⁹⁶.

Betreffende de Brugse Metten voegt de auteur enkele woorden toe aan de strijdkreet van Pieter de Coninck en zijn volgelingen, want ze kwamen Brugge binnen 'Roupende met verslorenden sinnen: / 'Seilt ende vrient, ende slach al doot!'"⁹⁷. Deze aanvulling, wellicht bedoeld om het rijm met de volgende versregel te laten kloppen, opende echter heel wat perspectieven voor latere kroniekschrijvers.

Het verhaal van Bernardus van Ieper zal, samen met de *Rijmkroniek van Vlaanderen*, een grote impact hebben op de versie over de Guldensporenslag die via de laat-middeleeuwse kronieken zal verspreid worden. De zogenaamde *Continuatio Claromariscensis* van *Flandria Gene rosa A* vormde immers de basis voor de *Catalogus et chronica principum F'landriae*, bekend onder de titel *Flandria Generosa C*. Deze kroniek verhaalt de geschiedenis van de graven van Vlaanderen vanaf 621 tot 1423 en werd gedurende het tweede kwart van de vijftiende eeuw geschreven door een anonieme Vlaming⁹⁸. Zijn verhaal over de Frans-Vlaamse oorlog steunt volledig op dat van Bernardus van Ieper, maar hier en daar heeft hij evenwel een aantal details toegevoegd. Zo bijvoorbeeld geeft de auteur van de *Catalogus* een veel uitgebreider versie van de Brugse Metten⁹⁹. Voor zijn 'schild en vriend'-verhaal steunde de auteur vermoedelijk op de *Rijmkroniek* en voegde er zelf nog enkele details aan toe. Zo onder meer zien we dat de strijdkreet weer iets langer geworden is door de toevoeging 'wat walsch es valsch eyst'. De auteur haalde zijn inspiratie hiervoor misschien bij Jacob van Maerlant, die in de proloog van de *Historie van den Grale* aan zijn

94 Jean Froissait, *Chroniques*, Kervyn de Lettenhove, ed., X, 178: '... et en faisoient chil de Courtray tous les ans pour le triomfe trèsgrant solempnité'.

95 Aan de *Rijmkroniek* werkten drie auteurs. Het verhaal over de Frans-Vlaamse oorlog is terug te vinden in het stuk van de tweede auteur dat de verzen 5695 tot 8836 bevat. Zie hierover V. Lambert, 'De kronieken van Vlaanderen 1164-1520' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling; Gent, 1988) 152; *NaSo*, R078.

96 *Rijmkroniek van Vlaanderen*, J. J. de Smet, ed., in: *Corpus Chronicorum Flandriae*, IV (Brussel, 1865)768.

97 *Ibidem*, 796.

98 *NaSo.FOOL*.

99 *Flandria Generosa C*, J. J. de Smet, ed., in: *Corpus Chronicorum Flandriae*, I (Brussel, 1837) 166-167.

publiek wilde duidelijk maken dat hij in de Franse *Estoire del Saint Graal* contradicties met de bijbel had aangetroffen: 'Ick will dat gy des zeker zijt dat ick die historie vele valsch gevonden hebbe in dat Walsch'¹⁰⁰. In elk geval lag de connotatie 'Wals is Vals' voor het grijpen.

De auteur van de *Flandria Generosa C* beschouwt de gevangenneming van Filippina als voornaamste oorzaak van het conflict tussen Filips de Schone en Gwijde van Dampierre. Zij zou immers naar Parijs getrokken zijn om aan haar dooppeter toestemming te vragen voor haar huwelijk met de toekomstige Edward II, maar na haar aankomst werd ze op bevel van de koningin vergiftigd en haar hele gevolg vermoord¹⁰¹. Dit verhaal strookt helemaal niet meer met de werkelijkheid: Filippina overleed pas in 1306, zodat haar dood onmogelijk de aanleiding tot het Frans-Vlaamse conflict geweest kan zijn. Het feodale aspect, de opzegging van de leentrouw, is in deze kroniek volledig verdwenen. Opvallend in het verhaal is dat de schuld voor het hele gebeuren in de schoenen geschoven wordt van de Franse koningin, terwijl Filips de Schone nooit in een overwegend negatief daglicht geplaatst wordt¹⁰². Ook Jacques de Châtillon wordt als grote boosdoener geportretteerd: hij voerde een waar schrikbewind over Vlaanderen en ging hiermee in tegen de wens van de koning die 'nochtans gevraagd had om de Vlamingen op een vreedzame manier te besturen'¹⁰³.

De *Catalogus et chronica* was zeer populair en kende een grote verspreiding. Bovendien werden er Nederlandse vertalingen van de Latijnse kroniek gemaakt, de zogenaamde *Excellente Cronike van Vlaanderen*, de *Kronyk van Vlaenderen* en de *Kroniek van Jan van Dixmude*¹⁰⁴. Van deze versies zijn talrijke kopieën, bewerkingen en vervolgen bewaard gebleven¹⁰⁵ en in 1531 werd de *Excellente Cronike* voor het eerst gepubliceerd bij Willem Vorsterman te Antwerpen¹⁰⁶. In deze Middelnederlandse kronieken heeft het verhaal over de Frans-Vlaamse oorlog legendarische vormen aangenomen. De teneur is zeer sterk anti-Frans en er wordt expliciet gezegd dat de Fransen al eeuwen lang verraders en bedriegers zijn¹⁰⁷. Een nieuw element is het op de voorgrond treden van de hertog van Bourgondië, die van mening is dat de nederlaag van de Fransen voor Kortrijk

100 F. van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam, 1996) 61-62.

101 *Flandria Generosa C*, De Smet, ed., 161.

102 Ook in de Rijmkroniek van Vlaanderen wordt Johanna van Navarra als een echte feeks voorgesteld. Ze zou zelfs haar eigen echtgenoot verraden hebben (editie De Smet, 801-803).

103 *Flandria Generosa C*, De Smet, ed., 165.

104 *NaSo*, C060, C061.

105 In 1452 werd er te Brugge zelfs een Italiaanse vertaling van gemaakt.

106 Voor de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw verwijst ik slechts naar een aantal belangrijke werken die de geschiedenis van Vlaanderen behandelen. De lijst is zeker niet volledig. Mijn bedoeling bestaat er enkel in aan te tonen dat er een continue lijn te zien is in de historiografie met betrekking tot de Guldensporenslag.

107 Bijvoorbeeld *Kronyk van Vlaenderen*, Serrure en Blommaert, ed. (Gent, 1839) I, 147.

es ghesciet by den gherechten vonnesse Gods ... want de Vlaminghen die sijn machtich ende sy vechten om haer recht te beschermene, ende haerlieder landt, ende haer goedt, ende jeghen 't groete ongelijc ende fortse, die hemlieden ghedaen es¹⁰⁸.

De mythe had niet alleen Vlaamse helden. Ook de Bourgondiërs hadden hun steentje bijgedragen, of hoe kroniekschrijvers er blijk van geven kinderen van hun tijd te zijn.

Jacobus Meyerus (De Meyere, 1491-1552), priester-leraar te leper en te Brugge, behoorde tot de eerste generatie humanistische historiografen in de Nederlanden¹⁰⁹. In 1531 verscheen de eerste uitgave van zijn *Flandricarum rerum tomix*. Het werk werd bijzonder goed ontvangen en tegen het einde van datzelfde jaar waren er reeds drie edities verschenen¹¹⁰. Zeven jaar later publiceerde hij zijn *Compendium chronicorum Flandriae* over de jaren 445-1278, waarvan postuum een verbeterde en tot 1477 voortgezette versie verscheen in 1561¹¹¹. In dit werk geeft Meyerus een uitvoerig verslag van de Frans-Vlaamse oorlog. Dat zijn verhaal een compilatie is die geen historische getuigeniswaarde meer heeft, doet hier niets ter zake¹¹². Belangrijk is evenwel dat dit succesvolle boek van de hand van een uiterst Vlaamsgezinde auteur ertoe bijgedragen heeft dat de patriottische versie van de slag verder overgeleverd werd en in het collectief geheugen bewaard bleef. Zo schrijft Meyerus dat voor het gevecht 'iedereen uit Vlaamssprekend Vlaanderen samenkwam die trouw waren aan de graaf en het land lief hadden'¹¹³ en spreekt hij herhaaldelijk van 'de onzen' wanneer het over de Vlamingen gaat. Over Johanna van Navarra zegt hij dat ze 'de Vlamingen niet onder het juk wilde brengen, maar hen wilde uitroeien en de naam van het volk vernietigen'¹¹⁴. Een strijd van het Vlaamse volk ter verdediging van het vaderland dus.

De Brugse kroniekschrijver Nicolaas Despars (†1597) volgde het verhaal van Meyerus en schreef onder meer ook een zeer gedetailleerd verhaal van de Brugse Metten¹¹⁵. Hieruit blijkt dat de Klauwaarts, die volgens de auteur 'van goeden bloede' waren, niet alleen 'schild ende vrient' riepen, maar ook 'Vlaenderen den Leeuw! Zo wat goet vlaemsch es, comme ons by. want al dat walsch es, valsch ist: slaet doot'¹¹⁶! Ook Pierre d'Oudegherst bracht in zijn *Chroniques et annales de Flandres* (Antwer-

108 *Ibidem*, 165-168.

109 J. Stecher, 'De Meyer (Jacques)', in: *Biographie Nationale*, V (Brussel, 1876) kol. 534-550; R. de Schryver, *Historiografie. Vijftieng eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven, 1990) 201.

110 Een in Antwerpen bij Willem Vorsterman (in-12°) en twee in Brugge bij H. Crokus (in-4° en in-8°).

111 *Compendium Chronicorum* (Nuremberg, 1538) in-4°. *Commentant sive Annales rerum Flandricarum libri XVII* (Antwerpen, Steels, 1561) in-fol.

112 J. F. Verbruggen, 'De historiografie van de Guldensporenslag', *De Leiegouw*, XIX (1977) 250.

113 Meyerus, *Commentarii*, 92 v°.

114 *Ibidem*.

115 Over de auteur en de waarde van zijn werk, zie V. Fris, 'La Cronycke van de lande ende graefscpe van Vlaenderen de Nicolas Despars', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 5e sér. XI (1901) 545-565.

116 Nicolaas Despars, *Cronijcke*, J. de Jonghe, ed., II (Brugge, 1840) 79.

pen, 1571) een soortgelijke versie van het conflict. De auteur, die in zijn inleiding verklaart dat hij geschiedenis schrijft uit liefde voor het vaderland, beweert dat Jacques de Châtillon aan de Franse koning voorstelde 'om het hele Vlaamse volk uit te roeien'¹¹⁷ en dat Jan van Namen de Vlamingen op het hart drukte

dat ze niet alleen streden voor een persoonlijk geschil van de graaf, maar ook voor hun bezittingen, vrijheden, vrouwen en kinderen ... ze hopen bevrijd te zullen worden van het vreselijke onheil dat iedereen te wachten staat indien u dergelijke tirannen als uw heren zult hebben...¹¹⁸.

In het eerste deel (296-1345) van de *Chronyke van Vlaenderen*, in 1728 gepubliceerd door de Brugse uitgever Andreas Wydts, worden de gebeurtenissen van 1302 eveneens uitvoerig beschreven¹¹⁹. Volgens de anonieme auteur van dit werk waren de Brugse Metten en de Guldensporenslag het gevolg van de escalatie van een conflict tussen de machthebbers en de Bruggelingen die

geen hope van vrydom voorsiede, stellen vast hun vaderlandt met de waepens van de Fransche slaevernye te ontweldigen, en swoeren liever al vegtende te sterven, als langer onder de dwingelandye geboogt te blijven¹²⁰.

Ook de *Jaer-boecken der stad Brugge* van Karel Frans Custis (1738, vermeerdeerde nieuwe uitgave 1765) bevatten een uitvoerig verhaal van de Frans-Vlaamse oorlog dat voornamelijk gebaseerd was op de kronieken van Despars en Meyerus. Het romantische beeld van de Guldensporenslag waarbij Breidel en De Coninck een verbond sloten 'om Vlaenderen in sijne voorgaende privilegiën te herstellen, ofte voor het vaderland vechtende met eere te sterven', komt hier al zeer duidelijk naar voor¹²¹. Custis meende ook dat de zware verliezen die de Vlamingen bij de Pevelenberg (1304) hadden geleden ten onrechte waren geïnterpreteerd als een Franse overwinning¹²². Rond de zelfde tijd schreef Beaucourt de Noortvelde zijn *Troja Belgica*, een episch gedicht over de Guldensporenslag. Dit soort teksten zorgde er voor dat de historische gebeurtenis een eigen leven ging leiden en dat Jan Breidel en Pieter de Coninck uitgroeiden tot 'helden van het vaderland'. De Guldensporenslag was geëvolueerd tot een van de bekendste historische gebeurtenissen, met een geladen betekenis en mythische proporties. Breidel en De Coninck hadden zich ontpopt als de hoofdfiguren van de nationale Vlaamse geschiedenis¹²³. Het was dan ook niet toevallig dat de dichter Pieter Joost de Borchgrave (1758-1819) teruggreep naar de slag bij Kortrijk

117 P. d'Oudegherst, *Les chroniques et annales de Flandres* (Antwerpen, 1571) fol. 226v°.

118 *Ibidem*, fol. 228v°-229r°.

119 Voor de Vlaamse historiografie van de achttiende eeuw steun ik op Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden 1715-1794* (Hilversum, 1998) 45-49 en 335-337.

120 *Chronyke van Vlaenderen*, I (Brugge, 1728) 413-426. Verschaffel, *De hoed en de hond*, 336.

121 Ch. Custis, *Jaer-boecken der stad Brugge*, I (Brugge, 1738) 177.

122 *Ibidem*, 194. Verschaffel, *De hoed en de hond*, 336-337.

123 Verschaffel, *De hoed en de hond*, 335.

toen hij rond 1790 zijn *Ode aen de vryheyd* schreef, zich daarmee een sympathisant betoonde van de Brabantse Omwenteling en Jan Breidel en Pieter de Coninck als nationale helden verheerlijkte¹²⁴. Twee jaar voordien had het Brugse beenhouwersambacht een brochure gepubliceerd waarin de 'kloecke daeden' opgesomd werden die de leden gepresteerd hadden sinds de Guldensporenslag¹²⁵. De mythe vervulde hier uiteraard haar functie in het kader van de versterking van de nationale identiteit die zich omstreeks 1780 in de Oostenrijkse Nederlanden had ontwikkeld en werd gebruikt in de Belgisch-nationale geschiedschrijving die vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw een aanvang had genomen¹²⁶.

Tijdens de Franse annexatie en onder Willem I werd de Guldensporenslag uiteraard gretig aangegrepen om de strijd tegen het imperialistische Frankrijk te legitimeren¹²⁷. Ook na de Septemberrevolutie werd de veldslag 'gebruikt' als waarschuwing tegen Frankrijk, de machtige zuiderbuur die de jonge staat dreigde te annexeren¹²⁸. De gebeurtenissen van 1302 kwamen niet alleen in de Belgische nationale geschiedschrijving uitgebreid aan bod, er verschenen ook afzonderlijke studies over de Guldensporenslag.

August Voisin en Henri Moke behoorden tot de eersten die een studie over de slag lieten verschijnen. De eerste publiceerde samen met Jacobus Goethals-Vercruysse een artikel in de *Messenger des sciences historiques* van 1834, de tweede maakte de resultaten van zijn studie bekend in 1851¹²⁹. Van beiden is bovendien een nota bewaard waarin zij hun visie op de nationale geschiedenis uiteenzetten. Op 18 september 1835 stelde C.-P. Serrure (1805-1872) zich namelijk kandidaat om de cursussen 'geschiedenis van de Middeleeuwen' en 'geschiedenis van België' te Gent te doceren. Op 1 oktober 1835 richtte hij evenwel een schrijven aan de minister van binnenlandse zaken (de Theux de Meylandt) waarin Serrure verzocht om de cursus nationale geschiedenis te mogen delen met zijn collega August Voisin, een verzoek waaraan echter geen gevolg werd gegeven. Bij de brief was een memorandum gevoegd waarin de twee professoren hun opvattingen over het onderwijzen van nationale geschiedenis verduidelijkten:

124 Over het leven en werk van de auteur, zie A. Deprez, 'Borchgrave, Pieter Joost de', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, III (Brussel, 1968) kol. 99-103.

125 *Kloecke daeden bewezen in den Nieuwjaenvensch door de edelmoedigheyd der geslagten van den Vleeschenambagte der stad Brugge, in dien glorieuzen veldslag tegen Philippus den IV, Koning van Frankrijk* (Brugge, 1788; in-16°, 16 blz.) De tekst was bijna letterlijk overgenomen uit de *Jaer-boecken* van Custis.

126 J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie in de negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', *Leidschrift*, VIII (1992) 61.

127 Tijdens deze periode werd een poëtische evocatie van de Guldensporenslag gepubliceerd door P. J. Renier (1823). Tollebeek, 'De Guldensporenslag', 192.

128 *Ibidem*, 192-193.

129 Zie ook J. Tollebeek, 'Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De *Messenger des sciences historiques* 1823-1896', *BMGN*, CXIII (1998) 23-55. A. Voisin, 'Bataille de Courtrai ou des Eperons d'or', *Messenger des sciences historiques* (1834) 317-370. H. Moke, *Mémoire sur la bataille de Courtrai* (Brussel, 1851).

ce cours important peut, en bien comme en mal, avoir la plus grande influence sur les destinées de la Belgique: en bien, s'il est donné de manière à attacher les élèves au sol qui les a vus naître, à tourner l'activité des jeunes esprits vers une étude approfondie et consciencieuse des mœurs et institutions de nos pères; en mal, si on les dirige uniquement vers des idées spéculatives ou vers des théories décevantes ou incompatibles avec notre actualité¹³⁰.

Hun opvattingen lagen in de zelfde lijn als die van Henri Moke (1803-1862) die in 1827 reeds een *Mémoire sur la meilleure manière d'écrire l'histoire nationale* had geschreven ten behoeve van Willem I. Hij was van mening dat 'la lutte de la nation contre les dominations étrangères, les efforts des villes et des provinces pour établir et défendre leur liberté, les causes de la prospérité publique, la peinture des mœurs' de meest essentiële elementen in de geschiedenis waren¹³¹. Bovendien legde Moke er de nadruk op dat de eenheid van de Belgische nationale geschiedenis benadrukt diende te worden en dat 'tous ces souverains partiels, toutes ces querelles locales, toutes ces séparations contre nature' moesten opzij gezet worden: 'un véritable historien ne nous montrerait qu'une nation, qu'une patrie, qu'une société'¹³².

De jonge Belgische staat moest zich legitimeren tegenover zijn eigen inwoners én tegenover de andere staten. Eén van de manieren om dit te doen was de nationale geschiedschrijving en het geschiedenisonderricht. Het verleden werd aangewend om de nieuwe situatie te rechtvaardigen. De negentiende-eeuwse historici gebruikten historische gebeurtenissen om nieuwe toestanden te legitimeren. De Guldensporenslag was een dankbaar gegeven, zeker omdat reeds in de voorgaande eeuwen de nadruk was gelegd op de strijd van 'de Vlamingen' tegen 'de Fransen'. Niets kon een betere dienst bewijzen om de specifieke eigenheid van het jonge België aan te tonen en op die manier de Franse dreiging af te wenden¹³³. De nationale geschiedenissen die in de negentiende eeuw geproduceerd werden, zeggen eigenlijk weinig of niets over de Guldensporenslag als historische gebeurtenis, maar alles over de doelstellingen van de auteurs. De Belgische historiografie kreeg een nadrukkelijke romantische en patriottische kleur. Historici, plastische kunstenaars en literatoren leverden grote inspanningen om er voor te zorgen dat de Belgen hun eigen, nationale verleden leerden kennen. De Guldensporenslag als 'lieu de mémoire' werd dan ook niet alleen

130 Brussel, Algemeen Rijksarchief, Hoger Onderwijs, Oud Fonds, dossier nr. 3. F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire national en Belgique*, I (Brussel, 1959) 92-94.

131 Brussel, Algemeen Rijksarchief, Aanwinsten, Departement III, nr. 25 (niet meer aanwezig in portefeuille). Vercauteren, *Cent ans d'histoire national en Belgique*, 19-23, 95-96.

132 *Ibidem*.

133 In verband met de nationale geschiedschrijving in het jonge België en de doelstellingen van de auteurs, zie J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie', 63-64 en J. Stengers, 'La Belgique de 1830, une 'nationalité de convention?', in: H. Hasquin, ed., *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussel, 1981) 7-9 (*Revue de l'Université de Bruxelles*, 1981,1-2).

gepropageerd door middel van de historiografie, maar ook door middel van visuele voorstellingen zoals het schilderij van Nicaise de Keyser (1836). Het definitieve startschot voor de canonisatie van 11 juli 1302 werd gegeven met de publicatie in 1838 van de historische roman *De Leeuw van Vlaendren* van Hendrik Conscience — de man die zijn volk leerde lezen. Vanaf dat moment veroverde de Guldensporenslag een belangrijke plaats in het Vlaamse collectieve bewustzijn en kon 11 juli 1302 uitgroeien tot het symbool bij uitstek van de Vlaamse identiteit¹³⁴.

De creatie van een mythe

De veldslag die op 11 juli 1302 voor Kortrijk werd uitgevochten was bedoeld als vergeldingsactie vanwege Filips de Schone voor de slachtpartij die in de nacht van 17 op 18 mei onder de Fransen in Brugge werd aangericht. Het was slechts één van de vele militaire confrontaties tijdens de Frans-Vlaamse oorlog. Deze oorlog was in oorsprong een louter feodaal conflict tussen de koning van Frankrijk en de graaf van Vlaanderen. Dat het conflict een sociale dimensie kreeg, was enkel het gevolg van de zwakke positie van de graaf, die niet anders kon dan een alliantie aangaan met de middenklasse (de groepen in de maatschappij die niet vertegenwoordigd waren in het bestuur van de steden, maar dat wel wensten), maar die vanuit louter opportunisme handelde. Economische belangen en de houding tegenover Engeland speelden uiteraard ook een rol in het hele verhaal. Deze complexe situatie zorgde er niet alleen voor dat de verschillende sociale groepen in het graafschap Vlaanderen onderling verdeeld waren in twee kampen, maar dat deze groepen ook voortdurend switchten van het ene naar het andere kamp. De internationale politieke situatie bepaalde dan weer de steun die beide kampen vanuit het 'buitenland' kregen. Deze twee kampen, die onder geen enkele homogene sociale, economische, culturele, feodale of 'nationale' noemer te vatten zijn, stonden tegenover elkaar op de Groeningekouter. Hoe komt het dan dat deze veldslag hét nationale symbool van Vlaanderen is, een kapstok waaraan de Vlaamse identiteit wordt opgehangen?

Het antwoord op deze vraag heeft in de eerste plaats te maken met de afloop van de veldslag: het leger dat de kant van de graaf van Vlaanderen had gekozen versloeg de troepen die door de koning van Frankrijk waren gelicht. Deze overwinning was zo onverwacht en indrukwekkend dat ze in het graafschap een gevoel van collectieve trots teweeg bracht. Men kan dit vergelijken met het zogenaamde 'soccer nationalism', het collectief gevoel van nationale trots wanneer de nationale voetbalploeg van het eigen land de overwinning behaalt tijdens een Europees kampioenschap of een wereldbeker. De middeleeuwse 'Polarerlebnis' die het graafschap overspoelde, had als ge-

134 We wensen hier niet verder in te gaan op de evolutie van de Guldensporenslag als symbool van de Belgische identiteit tot symbool van de Vlaamse identiteit. Een goed overzicht, evenals literatuur ter zake, is te vinden bij J. Tollebeek en T. Verschaffel, 'Guldensporenslag', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, II (Tiel, 1998) 1382-1386 en in J. Tollebeek, 'De Guldensporenvieringen', in: *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging* (Gent, 1999) 36-63.

volg dat de overwinning een collectief Vlaams karakter aangemeten kreeg: dé Vlamingen waren er in geslaagd om dé Fransen te verslaan en uit het land te verdrijven. Het nationale karakter van het conflict kwam tot leven in de euforie van de overwinning. Het is deze visie op het conflict die zijn neerslag kreeg in de historiografie en hiermee belanden we bij het tweede element dat een antwoordt biedt op de hoger gestelde vraag.

Geschiedschrijving is een machtig instrument. Geschiedschrijvers bepalen niet alleen wat in aanmerking komt om overgeleverd en herinnerd te worden, ze bepalen eveneens hoe iets herinnerd zal worden. Eens een gegeven — of het nu feit of fictie of een combinatie van beide is — door de historiograaf op perkament werd vastgelegd, kreeg dat gegeven de status van waarheid. Langs deze weg werd zelfs fictie gebombardeerd tot feit en als dusdanig overgeleverd. In het geval van de Guldensporenslag kozen de geschiedschrijvers ervoor om de strijd voor te stellen als een collectieve Vlaamse actie tegen de Franse overheerser. Op die manier werd het nationale karakter van het conflict een vaststaand feit en kon de Guldensporenslag geleidelijk aan uitgroeien tot een symbool van de Vlaamse identiteit.

Conclusie

De Guldensporenslag is in de loop der eeuwen uitgroeid tot het ankerpunt van de Vlaamse identiteit. Volgens Jo Tollebeek werd de officiële canonisatie ervan in 1973 voorafgegaan door een lange cultus die in de late achttiende eeuw een aanvang had genomen¹³⁵. De studie van de middeleeuwse verhalende bronnen over de gebeurtenissen van 1302 laat ons evenwel toe te besluiten dat de verering en mythologisering al veel vroeger was begonnen. De totaal onverwachte overwinning had een kettingreactie teweeggebracht, een gevoel van trots omdat de Vlamingen erin geslaagd waren het Franse leger in de pan te hakken. Uiteraard had dit totgevolg dat de Frans-Vlaamse tegenstelling meer en meer benadrukt werd en dat alle andere belangen die tijdens dit conflict op het spel stonden, in het vergeetboek werden gedrukt; alleen de strijd om het behoud van het (vader)land bleef in het geheugen achter. De eerste sporen van de Guldensporenslagmythe in Vlaanderen treffen we aan in de kroniek van Bernardus van Ieper, die het verhaal een kwarteeuw na de gebeurtenissen op perkament zette. Vanaf dat moment zien we een ononderbroken traditie in de Vlaamse en later de Belgische historiografie. Ook in de twintigste eeuw blijken de wetenschappelijke studies over de Guldensporenslag niet verstoken van een nationalistische visie op de gebeurtenissen van 1302. Zo eindigt de — overigens voortreffelijke — studie van J. F. Verbruggen met de volgende zin: '11 Juli 1302 heeft dus in onze nationale geschiedenis een belangrijke rol gespeeld, daar de vorming van een onafhankelijk België anders niet denkbaar zou geweest zijn'¹³⁶.

135 De Cultuurraad van de Nederlandse Cultuurgemeenschap, de voorloper van de Vlaamse Raad, verhief in 1973 11 juli tot het Feest van de Vlaamse Gemeenschap. Tollebeek, 'De Guldensporenslag', 191.

136 Verbruggen, *De Slag der Gulden Sporen*, 312.

De Fransen hadden hun sporen achtergelaten op het Groeningeveld, de Vlaamse overwinning liet zijn sporen na in de geschiedenis. De Guldensporenslag is een vaste 'lieu de mémoire' van de Vlamingen geworden, het nationale karakter van de strijd een 'invented tradition'. De mythe nam in het collectief geheugen van de middeleeuwse Vlaming de gedaante van historische werkelijkheid aan. Door ze op te tekenen in kronieken kreeg ze het statuut van feit en in die hoedanigheid werd ze gebruikt om, door de eeuwen heen, het heden te legitimeren en dit tot op de dag van vandaag.

De grote school van de natie. Legerartsen over drankmisbruik en geslachtsziekten in het Belgisch leger (circa 1850-1950)¹

LIESBET NYS

De geschiedenis van het alcoholisme in de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw wordt, net als de geschiedenis van de geslachtsziekten in die periode, vaak in termen van moralisering en disciplineren beschreven. De strijd tegen het drankmisbruik en de venerische ziekten wordt geïnterpreteerd als een (al dan niet weloverwogen en bewuste) poging van de gevestigde klassen om hun restrictieve (seksuele) moraal aan de arbeidersklasse op te dringen, om middenklassewaarden als matigheid en zelfcontrole te verdedigen tegen de losbandigheid van het proletariaat². Het valt echter op dat bijvoorbeeld de strijd die in het leger tegen de geslachtsziekten werd gevoerd, veel minder vanuit dit moraliseringsperspectief wordt bekeken. Vaak wordt beweerd dat legerartsen in hun strijd tegen de venerische ziekten bij soldaten niet zozeer door morele als wel door sanitaire motieven werden gedreven, dat hun offensief tegen de geslachtsziekten vooral door een bekommernis om de volksgezondheid was ingegeven³.

Wat de Belgische legerartsen betreft, lijkt het inderdaad zo dat hun offensief tegen de geslachtsziekten in aanzienlijke mate door sanitaire motieven was geïnspireerd. In ieder geval hebben zij hun venerisch offensief vaak met sanitaire argumenten gelegitimeerd en een aantal onder hen stelde zelfs expliciet dat zij het venerisch probleem niet 'moralistisch', maar wel vanuit een louter sanitair-medisch standpunt benaderden. Toch geeft ook hun vertoog over de venerische ziekten overduidelijk blijk van een bezorgdheid om de moraal. Het Belgisch leger had in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw op moreel vlak een bijzonder kwalijke reputatie. In de maatschappij leefde de idee dat de kazerne een oord van verderf en losbandigheid was,

1 Dit artikel kwam tot stand in het kader van een project over het degeneratiedenken in wetenschap en cultuur in België (1850-1950), dat wordt gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen. Dank ben ik verschuldigd aan J. Tollebeek en aan K. Wils voor hun kritische opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

2 P. Scholliers schaaft zich wat de alcoholbestrijding in België betreft uitdrukkelijk achter deze moraliserings- en disciplineringshese. Zie: "Een vijand dien men kennen moet". Jenever in België in de negentiende en vroege twintigste eeuw', in: E. van Schoonenberghe, ed., *Jenever in de lage landen* (Brugge, 1996) 138-157. A. M. Brandt omschrijft de strijd tegen de geslachtsziekten in de Verenigde Staten in hoofdzaak als een moraliseringsoffensief. Volgens hem werden de venerische ziekten de voorbije twee eeuwen vooral aangewend voor de regulering van het seksueel gedrag. De venerische ziekten werden verbonden met illegitieme seksualiteit en de oplossing voor het geslachtsziektenprobleem werd louter in gedragsveranderingen gezocht. Zie: A. M. Brandt, *No magie bullet. A social history of venereal disease in the United States since 1800* (New York, Oxford, 1987). Vgl. K. Velle, 'De syfiliskwestie in België in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw', *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, IV (1987) 331-363; R. Davidson, 'Venereal disease, sexual morality, and public health in interwar Scotland', *Journal of the history of sexuality*, XXI (1994) 267-294.

3 Zie bijvoorbeeld A. Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsangst. Een historisch-sociologische studie 1850-1990* (Amsterdam, 1993) 35, 111-112.